

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-5>

УДК 338.439:657.471

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ВИРОБНИЧИХ ВИТРАТ ТА ЇХ РОЛЬ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

ECONOMIC ESSENCE OF PRODUCTION COSTS AND THEIR ROLE IN THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Мовчанюк Анастасія Валентинівна

кандидат економічних наук, доцент,
Уманський національний університет садівництва
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1536-3408>

Movchaniuk Anastasiia

Uman National University of Horticulture

У статті висвітлено теоретичні основи визначення сутності виробничих витрат, вплив формування виробничих витрат на економічну ефективність під час виробництва сільськогосподарської продукції. Відзначено багатогранність поняття виробничих витрат, як системи впливу на цілеспрямованість управління формування витратами, їх видів, місця, здійснення постійного контролю за їх рівнем. Розкрито підходи до класифікації виробничих витрат, проаналізовано умови формування витрат на виробництво, визначенні чинники, які мають вплив на величину виробничих витрат, виокремлено зовнішні та внутрішні чинники формування витрат у сільську господарстві. Розглянуті складові витрат що характеризують умови та ефективність виробництва сільськогосподарської продукції та обґрунтовані підходи до їх зниження, як невід'ємної частини в підвищенні ефективності функціонування виробництва.

Ключові слова: витрати, витрати виробництва, економічна ефективність, сільське господарство, ринок.

В статье освещены теоретические основы определения сущности производственных затрат, влияние формирования производственных затрат на экономическую эффективность при производстве сельскохозяйственной продукции. Отмечено многогранность понятия производственных затрат, как системы воздействия на целенаправленность управления формированием затратами, их видов, места, осуществление постоянного контроля за уровнем. Раскрыты подходы к классификации производственных затрат, проанализированы условия формирования затрат на производство, определены факторы, которые влияют на величину производственных расходов, выделены внешние и внутренние факторы формирования затрат в сельском хозяйстве. Рассмотрены составляющие затрат характеризующие условия и эффективность производства сельскохозяйственной продукции и обоснованные подходы к снижению, как неотъемлемой части в повышении эффективности функционирования производства.

Ключевые слова: расходы, производственные расходы, экономическая эффективность, сельское хозяйство, рынок.

The article is devoted to the study of the generalization of the theoretical foundations of determining the essence of production costs, the impact of the formation of production costs on economic efficiency in the production of agricultural products. The versatility of the concept of production costs as a system of influencing the purposefulness of the management of the formation of costs, their types, places, the implementation of constant control over their level. Approaches to the classification of production costs are revealed, the conditions of formation of production costs are analyzed, the factors that have an impact on the value of production costs are determined, external and internal factors of formation of costs in agriculture are singled out. The components of costs that characterize the conditions and efficiency of agricultural production are analyzed, as well as substantiated approaches to their reduction as an integral part of increasing production efficiency. The transformation of the agro-industrial complex now into a highly efficient competitive sector of the state's economy is a question of the country's ability to integrate agricultural producers into the world agricultural market. To ensure the improvement of economic efficiency of agricultural production, improving the quality of agricultural products, the main aspects in achieving these issues are the efficient use

of production resources, the organization of production cost management. All this strengthens the requirements for economic management, the choice of the most rational options for the structure of production, its location, specialization and concentration. In a market economy, the main goal of the agro-industrial complex now is to constantly increase production, which means, above all, increasing production while reducing the cost of production of its unit. Therefore, it is necessary to determine the optimal structure and specialization of production of the enterprise that is to find the optimal rational solutions of planning and economic tasks from many possible options of solutions.

Keywords: costs, production costs, economic efficiency, agriculture, market.

Постановка проблеми. Перетворення агропромислового комплексу на високоефективний, конкурентоспроможний сектор економіки держави це питання здатності сільськогосподарських товаровиробників країни інтегруватися у світовий аграрний ринок. Для забезпечення підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, поліпшення якості вироблюваної аграрної продукції основними аспектами у досягненні поставлених питань є ефективно використання виробничих ресурсів, організація управління виробничими витратами. Все це посилює вимоги до економічного господарювання, вибору найбільш раціональних варіантів структури виробництва, його розміщення, спеціалізації й концентрації.

В умовах переорієнтації сільськогосподарського виробництва на інтенсивний тип відтворення виникає потреба в новому підході до оцінки самих темпів економічного зростання. Сільськогосподарське виробництво має зростати насамперед внаслідок підвищення продуктивності праці, економії виробничих ресурсів, підвищення фондівіддачі, поліпшення якості продукції і якості всієї роботи, зростання врожайності сільськогосподарських культур, продуктивності в тваринництві, тобто в результаті впровадження прогресивних методів господарювання, що в свою чергу потребує виваженої структуризації у формуванні виробничих витрат.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Категорія ефективності є багатогранною та ємною. В економічних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених їй приділяється належна увага. В наукових працях В. Андрійчука, П. Березовського, О. Богуцького, М. Дем'яненка, Р. Каплан, Ю. Коваленко, В. Панасюка, П. Саблука, Т. Скоуна, Г. Фанделя, Дж. Фостер, Г. Черевка, М. Чумаченко та інших висвітлено теоретичну сутність витрат на виробництво продукції та підходи до їх класифікації, проаналізовано умови формування витрат на виробництво та чинники, що на них впливають, розглянуті складові витрат та обґрунтовані підходи до їх зниження, як невід'ємні важелі з підвищення

ефективності функціонування виробництва. Саме тому, комплексний підхід дослідження аспектів формування виробничих витрат сільського господарства, забезпечить підвищення ефективності аграрного виробництва, внесе обґрунтовані пропозиції щодо стратегічного управління виробничими процесами.

Формулювання цілей статті. Метою статті є узагальнення теоретичних основ визначення сутності виробничих витрат, проведення класифікації витрат з метою виокремлення підходів щодо можливостей проведення оцінки ефективності управління витратами в сільськогосподарському виробництві.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах ринкової економіки головна мета підприємств агропромислового комплексу полягає у постійному підвищенні виробництва, що означає, насамперед, збільшення обсягів продукції при одночасному зниженні витрат на виробництво її одиниці. Тому потрібно визначити оптимальну структуру і спеціалізацію виробництва підприємства, тобто знайти оптимальні раціональні рішення планово-економічних задач з багатьох можливих варіантів.

На думку американських економістів В. Сміза, Ж. Нельсона, Г. Галкрова, ефективність виробництва – це такий стан підприємства, коли воно виробляє продукції стільки, скільки можливо при даній кількості виробничих ресурсів. Якщо фірма виробляє менше свого максимуму, діяльність її є неефективною [7, с. 112]. Існує дві причини неефективності: перша – зайві витрати, друга – неправильний розподіл ресурсів (праці, устаткування, фінансового капіталу інформації, управління). За умови ліміту певного ресурсу, а не «розтягування» його з тим, щоб використати на повну потужність й інші ресурси.

На думку М.А. Голика: «Економічна ефективність сільського господарства, що є конкретика цією критерію економічної ефективності суспільного виробництва, полягає у виробництві максимальної кількості високоякісної продукції з одиниці сільськогосподарських угідь при найменших затратах ресурсів з метою найповнішого задоволення потреб

населення у продуктах харчування і легкої промисловості у сировині» [5, с. 283].

Такий підхід зводиться до того, що економічну ефективність виробництва можливо виразити формулою – максимум продукції при мінімумі виробничих витрат. Зростання ефективності виражається у зменшенні сукупних затрат живої та уречевленої праці на одиницю продукції. При цьому слід відзначити, що ніякий економічний ефект не буде виправданим, якщо в результаті мінімізації виробничих витрат буде погіршення виробництва продукції. Тому економічна ефективність виробництва має базуватись на основних критеріях, це виробництво максимально високоякісної продукції при виважених мінімально обґрунтованих виробничих витратах. Багатогранність поняття виробничих витрат, як і в сільськогосподарському виробництві, так і інших галузях економіки, обумовлює поглиблення досліджень їх сутності та класифікації, причин зростання їх складових, впливу величини й структури витрат на ефективність виробництва.

Еволюція знань про витрати має багатовікову історію. В різні історичні періоди, починаючи з давніх часів і закінчуючи сучасністю, вивчення витрат має важливе значення. Проведене нами дослідження дозволило виділити декілька етапів розвитку знань про витрати. Так, ще в стародавньому Єгипті здійснювалось нормування витрат, які охоплювали розрахунок витрат основних ресурсів. Класики політекономії А. Сміта та Д. Рікардо поклали початок трудовій теорії вартості. Зокрема, А. Сміт ввів поняття абсолютних витрат, під якими він розумів заробітну плату за витрачену працю, прибуток та ренту. Д. Рікардо під витратами розумів заробітну плату і прибуток, а також він зазначав, що у вартість виробленої продукції входить не лише праця, затрачена на її виробництво, але й на засоби виробництва. Велика його заслуга полягає в розробці теорії альтернативних витрат. Згодом «чиста теорія трудових витрат» була витіснена теорією витрат виробництва, згідно з якою кількість праці є лише одним із чинників, які визначають вартість.

Відповідно до концепції К. Маркса, витрати виробництва – це те, скільки коштує товар капіталісту, а саме сума витрат на придбання засобів виробництва і робочої сили (постійного і змінного капіталу) [5, с. 209]. Слід зазначити, що маржиналісти (австрійська школа) не змогли у своїх теоріях подолати суперечності при поясненні цінності та цін із позицій

винятково суб'єктивних оцінок корисності благ. Це не давало змоги порівняти корисність і витрати суспільно необхідної праці, тобто результати і витрати.

На початку ХХ ст. неокласики сформували виробничу функцію, основна ідея якої полягала у визнанні того, що економіка функціонує за принципом порівняння витрат та результатів. У 50-х роках ХХ сторіччя неолібералісти доопрацювали теорію порівняльних витрат, врахувавши мобільність та іммобільність чинників виробництва. Так у науковий обіг вводяться різні види витрат, вивчаються об'єкт обліку і контролю, у теоретичних і прикладних знань виник управлінський облік, основою якого є облік витрат.

Сучасний етап розвитку теорії витрат характеризується появою нової галузі знань – менеджменту витрат, як системи цілеспрямованого управління формування витрат щодо їх видів, місць і носіїв за постійного контролю рівня витрат і стимулювання їх зниження. Дана система містить такі організаційні підсистеми: пошук і виявлення чинників економії ресурсів; нормування витрат ресурсів; планування витрат за їхніми видами; облік та аналіз витрат; стимулювання економії ресурсів і зниження витрат на виробництво одиниці продукції [3, с. 16].

Сучасний етап розвитку теорії витрат характеризується широкою палітрою думок щодо їх сутності та умов формування. Розбіжності виникають у зв'язку з різними підходами до цієї категорії. У одних літературних джерелах «витрати» розглядаються з позицій придбання засобів виробництва, в інших – із позицій їх використання в процесі виробництва. Дати остаточне однозначне визначення категорії «витрати» досить складно, оскільки вона стосується багатьох процесів (виробництво, споживання, нагромадження, обіг, обмін) і є об'єктом обліку, контролю, планування, аналізу та управління [4].

При цьому розмаїття підходів до управління витратами обумовлюється різнобічністю підходів до визначення їх сутності. Аналізуючи погляди вітчизняних та закордонних науковців щодо сутності витрати, зокрема М.Г. Грецака, О.С. Коцюби, Д.К. Шим, Д.Г. Сігела, слід зазначити, що вони визначають витрати підприємства як грошову вартість ресурсів використаних для досягнення певної мети [2, с. 16; 7, с. 15]. На нашу думку, це визначення слід віднести до визначення витрат взагалі, не торкаючись поняття «витрати підприємства», через те, що воно не є вичерпним і не враховує сутності господарських процесів.

Під час дослідження було з'ясовано, що крім суто термінологічних розбіжностей у трактуванні сутності витрат, досить різними є підходи до їх визначення, при цьому на сьогодні найбільш поширеними серед них є економічний та бухгалтерський підходи між якими існує суттєва відмінність у визначенні витрат. Під економічними витратами розуміють «затрати втрачених можливостей», тобто суму грошей, яку можна отримати при найбільш вигідному з усіх можливих альтернативних варіантів використання ресурсів. Поняття економічних витрат обумовлене обмеженістю ресурсів порівняно з кількістю варіантів їх використання. З позиції бухгалтерського підходу до виробничих витрат відносять реальні, фактичні витрати, що здійснюються у грошовій і негрошовій формах [6, с. 45]. У даному визначенні сутність витрат виражається не через їх економічну природу, коли витрати уособлюють виробниче споживання ресурсів, а через наслідки операцій з активами та капіталом для фінансово-майнового стану підприємства.

Отже, на підставі проведеного дослідження витрати на виробництво сільськогосподарської продукції слід трактувати як поняття, що відображає використання економічних ресурсів, що є у розпорядженні підприємства, під час виробництва і реалізації продукції та виступає одним з найуживаніших показників, що характеризують умови та ефективності виробництва сільськогосподарської продукції.

З'ясувавши сутність категорії витрати слід звернути увагу на класифікацію витрат, як одного із елементів системи управління виробничими витратами. Під класифікацією розуміють систему підпорядкованих деякій ознаці понять (класів) у певній галузі знань або діяльності людини, використовувану як засіб для встановлення взаємозв'язків між цими поняттями (класами). Будуючи таку систему підпорядкованих понять, використовують певні спільні ознаки, притаманні цим поняттям. Вони називаються ознаками класифікації й відіграють вирішальну роль в отриманні результату класифікації. Чим більше виділено ознак класифікації, тим вищий ступінь пізнання досліджуваних явищ, процесів, об'єктів та можливостей управління ними.

У теорії та практиці пропонуються і використовуються найрізноманітніші класифікації витрат, кожна з яких залежить від призначення інформації (для внутрішніх чи зовнішніх користувачів), різних цілей таких класифікацій і напрямлень систем планування, обліку, аналізу і контролю витрат. Важливо вибрати таку

класифікацію витрат, методи їх обліку і розрахунку, яка найбільш повно відповідала б завданням дослідження та напрямам їх формування в управлінні ефективністю виробництва. Загальна система управління витратами включає в себе декілька взаємопов'язаних підсистем та напрямів системи планування, обліку, аналізу і контролю витрат. Під напрямом системи управління витратами варто розуміти сферу їх функціонування, де необхідні об'єднане та цілеспрямоване планування, облік, аналіз і контроль витрат на виробництво. Ми пропонуємо виділити три основні підсистеми (напрями) управління витратами:

1. Витрати на визначення планової і фактичної собівартості продукції (робіт, послуг).

2. Витрати для цілей управління прибутком у ринкових умовах.

3. Витрати для ефективного контролю і регулювання.

Кожний з перерахованих напрямів потребує відповідної класифікації витрат. Тому оптимальним варіантом буде класифікація, яка носить комплексний характер і включає такі етапи:

1 етап – вибір напрямку класифікації;

2 етап – вибір ознаки класифікації;

3 етап – формування витрат (рис. 1).

Слід відмітити, що всі розглянуті класифікації витрат взаємопов'язані між собою. Так, поділ витрат на вхідні та спожиті, постійні та змінні неможливий без використання класифікації за елементами й статтями калькуляції. Виділення ефективних та неефективних витрат пов'язано з класифікацією витрат на продукцію й на звітний період. Поділ на витрати в межах норм і відхилень від норми застосовують у взаємозв'язку з класифікацією витрат на основні та накладні, прямі та непрямі, регульовані та нерегульовані тощо.

У практиці сільськогосподарських підприємств, головним чином, застосовується класифікація витрат для цілей калькулювання собівартості продукції. Специфікою сільського господарства є те, що під впливом сприятливих природно-кліматичних умов в аграрних підприємствах можуть виникати додаткові (інкриментні) витрати, які формуються в результаті одержання додаткової продукції (збільшення урожаю) та її збуту. Це, наприклад, витрати на збирання, транспортування, доробку і зберігання, додатково отриманої продукції в сприятливі за погодними умовами роки та на її збут. Отже, вони не пов'язані із заздалегідь прийнятими рішеннями і є спонтанними. Тому важливо, щоб підприємства мали в своєму

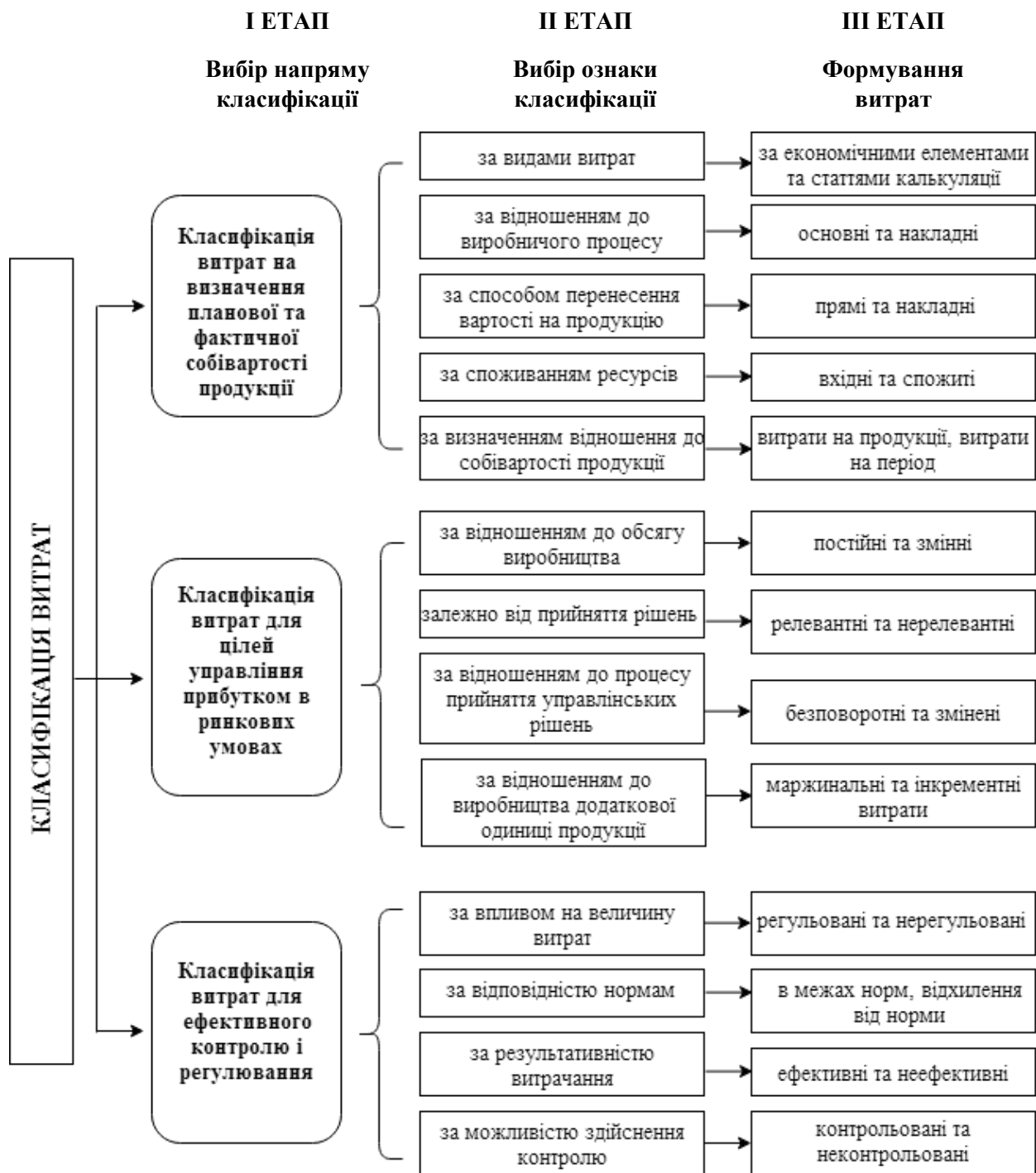

Рис. 1. Класифікація витрат сільськогосподарського підприємства

Джерело: розроблено автором

МЕНЕДЖМЕНТ

розпорядженні додаткові ресурси і потужності, необхідні для своєчасного виконання всіх виробничо-збутових операцій, пов'язаних з одержанням додаткової продукції. Разом з тим в аграрних підприємствах можуть виникати додаткові витрати, спричинені несприятливими природно-кліматичними умовами, наприклад, загибель озимих культур і пересів їх ярими культурами, інтенсивне розповсю-

дження шкідників і необхідність додаткового обприскування посівів тощо. Це також вимагає від підприємств мати необхідні резерви для ліквідації несприятливих подій.

Ще однією вагомою класифікаційною ознакою, з погляду впливу на кінцеві результати функціонування підприємства у цілому або ефективності роботи окремих галузей, є поділ витрат на постійні та змінні. Як відомо,

до постійних витрат у тваринництві відносять амортизацію приміщень і техніки, що використовується в цій сфері виробництва, ремонт даних приміщень, амортизацію робочої і продуктивної худоби, податок на майно, витрати на підтримуючий корм, страхові платежі, оплату праці постійних працівників, рівень якої безпосередньо не пов'язується з обсягом виробленої продукції, загальновиробничі витрати в галузі, орендну плату. Натомість змінними вважаються оплата праці постійних працівників, рівень якої безпосередньо пов'язується з обсягом виробленої продукції, оплата праці найманих працівників, продуктивні корми, витрати на ветеринарне обслуговування і племінну справу, технічний догляд і ремонт машин та обладнання галузі, витрати на електроенергію, воду, на молоко для випоювання телят, транспортні витрати тощо.

Дослідження сутності та видів витрат сільськогосподарських підприємств доцільно доповнити аналізом чинників, що визначають умови та необхідність їх формування і у кінцевому рахунку обумовлюють величину останніх у окремих підприємствах. До внутрішніх чинників, які мають вплив на формування витрат у сільському господарстві слід віднести: обсяг та склад товарної продукції; швидкість обертання активів; умови матеріального постачання; стан та ефективність використання основних засобів, трудових ресурсів; форми обслуговування споживачів; структуру капіталу тощо. Найбільш вагомими зовнішніми чинниками найчастіше вважають кон'юнктуру споживчого ринку; ціни та тарифи на послуги; інфляційні процеси в країні; механізм державного регулювання господарської діяльності. Сільськогосподарські товаровиробники самостійно неспроможності впливати на цінову політику на ринку збуту виробленої власної сільськогосподарської продукції через те, що об'єми виробництва та реалізації її є незначними. Друга група чинників, які впливають на формування виробничих витрат в сільському господарстві пов'язана з диспаритетом цін на сільськогосподарську продукцію та мате-

ріально-технічні ресурси, що споживаються у аграрному виробництві (паливо мастильні матеріали, засоби захисту рослин, мінеральні добрива тощо). Третя група зумовлена нестабільністю цін на сільськогосподарську продукцію, коли навіть не значні коливання попиту й пропозиції спричиняють суттєві зміни на ціновому ринку сільськогосподарської продукції.

Висновки. Аналіз підходів до визначення сутності витрат на виробництво продукції засвідчив, що вони відображають використання економічних ресурсів, що є у розпорядженні підприємства, під час виробництва і реалізації виробленої продукції та виступають одним з найуживаніших показників, що характеризують умови та ефективність власного виробництва. До основних напрямів формування ефективної системи управління витратами, зорієнтованої на отримання максимального прибутку в умовах конкуренції й функціонування ринкових відносин, слід віднести необхідність розроблення належної системи класифікації витрат. В процесі проведеного дослідження відзначено, що доцільно класифікувати витрати за поділом на витрати для визначення виробничої собівартості продукції; витрати для цілей управління прибутком у ринкових умовах; витрати для ефективного контролю і регулювання. При цьому необхідним також є подальший поділ зазначених груп витрат на окремі підгрупи за їх відповідністю складності структури управління підприємством. Поряд з цим класичним є виокремлення зовнішніх та внутрішніх чинників формування витрат. Найбільш вагомими зовнішніми чинниками вважаються кон'юнктура споживчого ринку; ціни та тарифи на послуги; інфляційні процеси у країні; механізм державного регулювання господарської діяльності. До внутрішніх відносять обсяг та склад товарної продукції; швидкість обертання активів; умови матеріального постачання; стану та ефективності використання основних засобів; стану та ефективності використання трудових ресурсів; структури капіталу тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств. Київ : КНЕУ, 2002. 626 с.
2. Грещак М.Г. Гордієнко В.М., Коцюба О.С. Управління витратами. Київ : КНЕУ, 2008. 264 с.
3. Дем'яненко С.І. Менеджмент виробничих витрат у сільському господарстві. Київ : КНЕУ, 1998. 264 с.
4. Економічна енциклопедія / за ред. С.В. Мочерного. Київ : Академія, 2000. Т. 1. 864 с.
5. Корнійчук Л.Я., Татаренко Н.О., Поручник А.М., Ткаченко О.В. Історія економічних учень. Київ : КНЕУ, 1999. 562 с.
6. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Економікс: принципы, проблемы и политика. Москва : Республика, 1993. 399 с.
7. Шим Дж.К., Сигел Д.Г. Финансовый менеджмент. Москва : Филинь, 1996. 400 с.

REFERENCES:

1. Andriychuk, V. (2002) *Ekonomika ahrarnykh pidpriemstv* [Economics of agricultural enterprises]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
2. Greshchak, M., Gordienko, V. & Kotsyuba, O. (2008) *Upravlinnia vytratamy* [Cost management]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
3. Demyanenko, S. (1998) *Menedzhment vyrobnychykh vytrat u sil'skomu hospodarstvi* [Production cost management in agriculture]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
4. Mocherny, S. (2000) *Ekonomichna entsyklopediia* [Economic encyclopedia]. Kyiv: Academy. (in Ukrainian)
5. Korniychuk, L., Tatarenko, N., Lieutenant, A. & Tkachenko, O. (1999) *Istoriia ekonomichnykh uchen'* [History of economics]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
6. McConnell, K., Brew, S. (1993) *Ekonomyks: pryntsyipy, problemy y polityka* [Economics: principles, problems and policies]. Moscow: Republic. (in Russian)
7. Shim, J., Siegel, D. (1996) *Finansovyi menedzhment* [Financial management]. Moscow: Filin. (in Russian)